

An Analysis of the Approach of Facing Suffering in Persian Textbooks of Junior High Schools

Sara Asadpour*

Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Bahonar University, Kerman, Iran

(Received: December 12, 2021; Accepted: February 12, 2023)

Abstract

The purpose of the present study was to analyze of the approach of facing suffering in persian textbooks of junior high school years (compiled in 2019-2020) which was addressed using the method of qualitative content analysis. For this purpose, the concept of suffering in these book was first analyzed. The findings showed that the concept of suffering in these books can be studied in five categories; these categories are: the nature (transience, purposefulness and intermingling of suffering and happiness), purpose (growth and construction), types (inevitable and escapable), factors of suffering (individual and social) and ways to wipe out suffering. By analyzing each of the characteristics, it was found that the nature of suffering portrayed in these books is a realistic and positive in a way that one has to deal with some of these sufferings such as social injustices and defense of the homeland, moreover the suffering resulting from such cases from should vanish. However, one must always keep in mind that some of these suffering cannot escaped from or capable of standing against but the essence of suffering is for the growth and exaltation of man, and in such circumstances, by patience, self-awareness, and consolation before the pleasure of God one can expands the scope of existence. Such is an evolutionary approach to the suffering.

Keywords: Education, Junior high school, Persian textbooks, Suffering.

* **Corresponding Author, Email:** sasadpour@uk.ac.ir

واکاوی رویکرد مواجهه با رنج در کتاب‌های درسی فارسی مقطع متوسطه اول

سارا اسدیپور*

استادیار، گروه علوم تربیتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۲۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۲۳)

چکیده

هدف از پژوهش حاضر واکاوی رویکرد مواجهه با رنج در کتاب‌های فارسی مقطع متوسطه اول (تألیف ۱۳۹۹-۱۴۰۰) بود که با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی به این موضوع پرداخته شد. بدین منظور در ابتدا مفهوم رنج در این کتاب‌ها تحلیل شد که یافته‌ها نشان داد می‌توان مفهوم درد و رنج در این کتاب‌ها را در پنج مقوله بررسی شد، که این مقوله‌ها عبارت‌اند از ماهیت (گذرابودن، هدف‌داربودن و درآمیخته‌بودن رنج و شادی)، هدف (رشد و سازندگی)، انواع رنج (گریزپذیر و گریزناپذیر)، عوامل رنج (فردی و اجتماعی) و راه‌های رهایی از رنج. که با واکاوی هر یک از این مقوله یا شاخصه‌ها مشخص شد که ماهیتی از رنج که در این کتاب‌ها به تصویر کشیده شده است، ماهیتی واقع‌بینانه و مثبت است بدان صورت که فرد باید در مواجهه با بعضی از رنج‌ها مانند بی‌عدالتی‌های اجتماعی و دفاع از وطن به مبارزه بپردازد و تلاش کند که رنج حاصل از چنین مواردی را از بین ببرد ولی همواره باید این را در نظر داشته باشد که از بخشی از رنج‌ها نمی‌تواند فرار کند یا در برابر آن‌ها بایستد؛ بلکه ذات رنج برای رشد و اعتلای انسان است و در چنین شرایطی با صبرکردن، خودآگاهی و تسلیم‌شدن در برابر رضای خدا، سعه وجودی خود را گسترش دهد که چنین رویکرد مواجهه با رنج؛ رویکرد تکاملی است.

واژگان کلیدی: تعلیم و تربیت، رنج، کتاب‌های فارسی، مقطع متوسطه اول.

مقدمه

تجربه تمام انسان‌ها در زندگی در طی تاریخ، گواه بر این امر است که بخش مهمی از زندگی آدمی، توأم با درد و رنج است؛ تا آنجا که می‌توان رنج را زبان مشترک انسان‌ها نامید. لحظه‌های رنج سخت‌ترین و پیچیده‌ترین تجربه‌های هر فرد است که معمولاً با آشفتگی‌های روحی و جسمی فراوانی همراه است (عسگری، نوروزی و محمدی چابکی، ۱۳۹۶).

در طول تاریخ بشریت، «درد و رنج» یکی از مفاهیم چالش‌برانگیز و شایان توجه فلاسفه و علمای دین بوده است. این واژه به تعبیر علمای دین‌پژوه، یکی از هفت مفهوم و مسئله اصلی انسان در طول تاریخ بوده، که از ازل تا به ابد - البته به صور اصلی انسان در طول تاریخ بوده است. رنج حقیقی انکارناپذیر در عالم هستی و مورد درک وجدانی همه افراد بشر است. در خصوص رنج هیچ تعریف مشخص و دقیقی و تعریف مفهومی کاملاً مختلف بشر مبتلا به رنج بوده و خواهد بود. اگر خدا، انسان، جهان، زندگی پس از مرگ، سرنوشت نهایی و اعمال و اعتقادات، شش موضوع اصلی هر انسان بوده و خواهد بود، نمی‌توان به درد و رنج، به عنوان رکن دیگر این مجموعه بی‌توجه بود (تیلیش، ۱۳۶۶). بنابراین، «درد و رنج» یکی از مفاهیم مهم و مسئله معینی وجود ندارد، اما می‌شود گفت که انسان هر وقت احساس کند از وضع مطلوبش دور افتاده، آرامش از او سلب می‌شود و به هر حال چه در ساحت جسم و بدن و چه در ساحت روان و نفس، وقتی انسان در یک وضعیت نامطلوب قرار گیرد، یا از آن‌ها دور افتد، احساسی به انسان دست می‌دهد که از آن تعبیر به رنج می‌شود (استون، ۱۳۹۵).

در طول تاریخ مسئله رنج مورد توجه بسیاری از اندیشمندان بوده و هست چنانچه افلاطون معتقد است که لذت‌های پیش‌روی انسان عمدتاً آمیخته به درد و رنج است (بلیث^۱، ۲۰۱۲). ارسطو لذت را یکی از اسباب سعادت می‌داند نه غایت آن (خزاعی، ۱۳۷۴). شوپنهاور نیز معتقد است رنج ضرورت زندگی است، و از بیرون به ما تحمیل نمی‌شود، بلکه منبع آن در خود فرد است (تروگان^۲، ۲۰۱۳). کرکگور رنج را یکی از ویژگی‌های فردی انسان می‌داند و آن را لازمه وجود انسانی، نشانه عمل مذهبی و عامل تعالی می‌داند (نصرتی، ۱۳۸۵).

1. Blyth
2. Trogan

در ادیان مختلف هم به مسئله رنج بسیار توجه شده است، چنانچه بودا هیچ نقطه سفیدی را برای زندگی انسان نمی‌بیند و معتقد است که زندگی رنج و درد بی‌پایان است. تولد، ازدواج، رنج است؛ دیگر مصیبت‌ها مانند بیماری، پیری، دوری از عزیزان و روبه‌رو شدن با ناخوشی‌ها و نرسیدن به خواسته‌ها همه رنج است (ویلیامز، ۲۰۰۰)، و راه‌هایی از رنج را رسیدن انسان به نیروانا (خارج شدن از گردونه تناسخ) می‌داند (رستمی و همکاران، ۱۳۹۲).

یهودیان بر اساس تعالیم تورات بر این باورند که وجود رنج و مرگ، ناشی از انتخاب خود بشر است و از این رو، اصل دومی وجود ندارد یا اینکه هیچ خالق مسئولی برای شیطان و شر (جز خود انسان) وجود ندارد، حتی ممکن است چنین اذعان شود که داستان خلقت، بیان‌کننده صرف هبوط و سقوط آدم نیست، بلکه می‌تواند دربرگیرنده توجه به توسعه و گسترش تدریجی اقدام انسان در فاسد کردن و نابود کردن هدیه‌های خداوندی باشد. بنابراین، وقوع رنج ناشی از خواست مستقیم خداوند نیست، چرا که او جهان را کامل خلق کرده است و این پاسخ عملکرد خود انسان است که به او باز می‌شود. در خصوص آثار و پیامدهای رنج آیین یهود بر این باور است که رنج‌ها برای انسان‌ها دارای تبعات مثبت می‌باشند و آنان را از گناه‌ها و آلودگی‌هایشان منزه می‌کند و زمینه رشد، پیشرفت و تعالی انسان را فراهم می‌کند. در آیین یهود انسان می‌تواند از رنج‌ها در زندگی‌اش بهره گیرد و به زندگی خود رنگ و بوی دینی و خدایی بدهد به پروردگارش نزدیک شود او را بخواند و با گریه و ندبه صدایش کند با تعمق درونی خود را در یابد شخصیت خویش را سر و سامان دهد به تکامل اخلاقی دست یابد با دیگران همدردی کند در تصفیه و تزکیه خود بکوشد، با تکیه و توکل بر خدا توانایی‌ها و استعدادهایش را بشناسد و از رهگذر رنج‌ها به آخرت‌بینی و موعود باوری برسد. پس، بنابر آموزه‌های یهودیت رنج مقدس است نه بی‌ثمر انسان مؤمن با نگاه درست به دردها و مصائب رایج در زندگی دنیوی مسیر زندگی‌اش را سامان می‌دهد و به سوی رشد اخلاقی و تربیتی گام بر می‌دارد (صادق‌نیا و نائیچی، ۱۳۹۴).

در آیین مسیحیت نیز مانند آیین یهود بر این اعتقاد است که خداوند در رنج انسان شریک است و این رویکردی است که یهودیت با مسیحیت در آن مشترک هستند. اما در ایمان مسیحی بیشتر

هویدا است. در یهودیت، خداوند با غم و رنج انسان در نهایت، درجه خود شریک و همراه است و به این منظور خداوند خود را در ماهیت و طبیعت انسانی (به طور کامل) قرار می‌دهد (جمشیدی، ۱۳۹۱، ص ۱۳). در مسیحیت بیشترین تأکید بر سهیم شدن در رنج مسیح مصلوب است. نکته‌ای که در مقابل رویکرد تورات قرار می‌گیرد که معتقد است اراده خداوند مبتنی بر سلامتی و شادی است. بنابراین، مسیحیان معتقدند که رنج، تنبیهی است، برای شرارت و گناهان (سادات اخوی، ۱۳۹۲). در اسلام، در قرآن کریم در آیه چهارم سوره بلد آمده است «لقد خلقنا الانسان في كبد» «که ما انسان را در رنج آفریدیم» و زندگی او مملو از رنج‌ها است. مفسران اسلامی در خصوص معنای این آیه معتقدند که از دیدگاه این آیه جهان عالم آزمون و سرای کار و کوشش و رنج‌بردن برای رسیدن به کمال و فضیلت است، نه آنکه خداوند بی‌جهت ما را در رنج و محنت نهاده باشد، بلکه لازمه رسیدن به هر مقام بلندی در علم و هنر و اخلاق، تلاش و استقامت و پرهیز از هواهای شیطانی است. بسیاری از مفسران معتقدند از اینکه قرآن می‌فرماید: «ما انسان را در رنج آفریدیم». در بیان هدف از خلقت انسان است. چون هدف از خلقت انسان در آیات دیگر؛ آزمایش بندگان، عبادت، آگاهی از قدرت خداوند. رسیدن به رحمت الهیه و معرفی شده است. آنچه آیه فوق در بیان آن است، این است که انسان با وجود جسم خاکی، از لحظه‌ای که نطفه او در قرارگاه رحم واقع می‌شود، مراحل زیادی از مشکلات و درد و رنج‌ها را طی می‌کند تا متولد شود و بعد از تولد و دوران طفولیت و سپس، جوانی و پیری مواجهه با انواع مشقت‌ها و رنج‌هاست، حتی کسانی که زندگی مرفه دارند؛ نیز دارای رنج است، زمانی که انسان از درد و رنج و خستگی نجات پیدا می‌کند: که روح الهی از جسم جدا شود و به لقای دوست ملحق شود (صفری‌نژاد، ۱۳۸۶). بنابراین، در اسلام نیز مانند سایر ادیان الهی رنج‌ها و مصائب بدون حکمت و دلیل ایجاد نشده‌اند، بنابراین، رنج‌ها دلایل مختلفی دارند از منظر اسلام رنج‌ها و مصائب به نوعی آزمایش الهی است و خداوند به وسیله حوادث، انسان‌ها را امتحان می‌کند. قرآن می‌فرماید: «قطعاً همه شما را با چیزی از ترس و گرسنگی و زیان مالی و جانی، و کمبود میوه‌ها آزمایش می‌کنیم و بشارت ده استقامت‌کنندگان را» (بقره: ۱۵۵)، و همچنین، بخشی از مشکلات و رنج‌ها و بلاها، نتیجه گناهان و معصیت‌هاست، که در همین دنیا دامنگیر ما می‌شود، برای مثال، در آیه ۷۹ سوره نساء در این رابطه می‌فرماید: «مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ

فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكَ؛ (آری!) آنچه از نیکی‌ها به تو می‌رسد، از طرف خداست؛ و آنچه از بدی به تو می‌رسد، از سوی خود توست». همچنین، در آیه شریفه ۳۰ سوره شوری آمده است: «وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبْتُمْ أَيْدِيَكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ؛ هر مصیبتی به شما می‌رسد به خاطر اعمالی است که انجام داده‌اید، و بسیاری را نیز عفو می‌کند!». طبق آیه فوق، خداوند متعال در دنیا تنها مجازات برخی از گناهان را دامنگیر ما می‌کند، نه همه آن را. در آیه ۳۶ سوره روم نیز آمده است: «وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ؛ و هنگامی که رحمتی به مردم بچشانیم، از آن خوشحال می‌شوند؛ و هر گاه رنج و مصیبتی بخاطر اعمالی که انجام داده‌اند به آنان برسد، ناگهان مأیوس می‌شوند!». همچنین، خداوند متعال در آیه ۴۹ سوره مبارکه مائده می‌فرماید: «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاَعْلَمُ أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ؛ و اگر آن‌ها (از حکم و داوری تو)، روی گردانند، بدان که خداوند می‌خواهد آنان را به خاطر پاره‌ای از گناهانشان مجازات کند و بسیاری از مردم فاسقند». این رنج‌ها که نتیجه گناهان انسان است گاه به صورت بلاهای طبیعی، گاه به شکل سلب توفیق، گاه در چهره قساوت قلب، و گاه به اشکال دیگر جلوه می‌کند.

از دیدگاه اسلام مصائب و بلاهای زندگی آدمیان به سه دسته کلی تقسیم می‌شوند. قسم اول، مصائب اکتسابی یا مصائبی هستند که خود انسان در وقوع آن نقش مستقیم دارد (مثل ناآرامی حاصل از گناه). قسم دوم، مصائب خدادادی هستند که بدون تقصیر انسان، از جانب خداوند سبحان نازل می‌شود (مثل مرگ عزیزان، که راه حل آن صبر است). قسم سوم، مصائب تحمیلی از سوی جامعه می‌باشند که رخداد آن‌ها، نه از جانب خداوند و نه تقصیر خود انسان است، بلکه جبر اجتماع و محیط پیرامون، عامل پدیدآورنده آن حوادث و بلاها هستند (شائق، ۱۳۹۲). به طور کلی رویکرد اسلامی نگاه جامعی نسبت به رنج وجود دارد در این دیدگاه انسان باید از بخشی از رنج‌ها مانند رنج‌هایی که در نتیجه ارتکاب گناهان شکل می‌گیرد، گریزان باشد و با رعایت تقوی از مواجهه با آن‌ها اجتناب کند در مواجهه با بعضی رنج‌ها مانند بی‌عدالتی‌های اجتماعی باید مبارزه کند و در پی اجرای عدالت برای خود و دیگر انسان‌ها باشد، ولی در نهایت، باید بداند از بخشی از رنج‌ها نمی‌توان فرار کرد یا آن‌ها را از میان برداشت بلکه ذات رنج برای رشد و اعتلای انسان است هیچ انسانی در

پی به دست آوردن هیچ نعمتی بر نمی‌آید مگر آنکه حوادث ناگوار چون شرنگی کشنده کام جانش را تلخ می‌کند. در این بین، باید با صبرکردن در برابر سختی‌ها سعی وجودی پیدا کرد (نوروزی، عسگری و محمدی چابکی، ۱۳۹۶).

به طور کلی، عسگری، نوروزی و محمدی چابکی (۱۳۹۶) با بررسی تاریخ اندیشه سه رویکرد را در مواجهه با رنج معرفی می‌کنند که عبارت‌اند از:

رویکرد انفعالی: در این رویکرد دنیا و متعلقات آن اموری شر و پلید هستند که رنج و مصیبت را به انسان تحمیل می‌کنند. آدمی چون محکوم است در این جهان به سر برد، زندگی‌ای سراسر درد و رنج نیز خواهد داشت. او در لحظه لحظه بودن خود این رنج را تجربه می‌کند؛ چرا که تولد رنج است، بزرگ‌شدن رنج است؛ خواستن رنج است، دوست‌داشتن رنج است؛ مرگ رنج است و در واقع زندگی بر فراز این خاک تیره چیزی جز رنج نیست. در این رویکرد، رنج چالشی تغییرناپذیر در زندگی انسان و سیر تربیتی او در نظر گرفته می‌شود که راه‌هایی از آن را عدم تعلق می‌دانند. در واقع، برای اینکه به رنج خواستن و دوست‌داشتن دچار نشوند، از ابتدا از هر چه خواستنی و دوست‌داشتنی است، دوری می‌کنند. حقیقت این امر پناه‌بردن از رنج به رنجی دیگر است و نه‌رهایی از رنج؛ چرا که انسان بنا بر انسان بودنش، تعلقاتی دارد که دوری‌کردن از آن‌ها برایش سخت و رنج‌آور است. هراکلیتوس، بودا، شوپنهاور چنین نگاهی به رنج دارند (عسگری، نوروزی و محمدی چابکی، ۱۳۹۶).

رویکرد تدافعی: در این رویکرد، خاستگاه درد و رنج بشر، ظلم دیگر انسان‌ها در نظر گرفته می‌شود که در ظرف زندگانی اجتماعی و در قالب روابط و مناسبات اجتماعی نادرست شکل می‌گیرد. انسان‌ها در زندگی در کنار سایر آدمیان ممکن است با محرومیت‌های آموزشی، اقتصادی و اجتماعی روبه‌رو شده و به درد و رنج مبتلا شوند. ریشه این محرومیت‌ها به زیاده‌خواهی و تجاوز انسان‌ها یا دولت‌هایی استعمارگر برمی‌گردد که افراد دیگر برای آن‌ها صرفاً ابزارهایی برای سود و رفاه بیشتر هستند. انسان‌های محروم از حقوق مادی و معنوی خود، نمی‌توانند به نهایت رشد و اعتلای انسانی نائل شوند؛ چرا که چنین درد و رنج مانعی در مسیر تربیت آدمی محسوب می‌شود که باید برای

فراهم شدن بستر رشد و تعالی، با آن مبارزه کرد و عامل به وجود آورنده‌اش را از بین برد. در این دیدگاه تنها به بخشی از رنج‌های انسان توجه می‌شود که محرومیت‌های اجتماعی، اقتصادی و آموزشی هستند و از ذات و حقیقت رنج غفلت می‌شود؛ چراکه خاستگاه درد و رنج آدمیان را خاستگاه جمعی می‌دانند، در حالی که بخشی از رنج‌های انسان به ذات وجودی او برمی‌گردد؛ چرا که علاوه بر اینکه انسان سعی محدود دارد و نمی‌تواند به همه خواستنی‌های خود نائل شود، وجود خود او از خواسته‌های متضادی سرشار است که برای رسیدن به یک آرزو باید رنج گذشتن از یک نیاز دیگر را تحمل کند. در واقع، باید گفت رنج‌هایی هست که تا انسان، انسان است و تا جهان بوده و هست، وجود دارند و زوال پذیر نیستند و اگرچه می‌توان در جهت کاهش درد در زندگی تلاش کرد، ولی نمی‌توان بدون رنج بود. افرادی مانند پستالوزی، فریره و متفکران انتقادی در این رویکرد جای می‌گیرند (عسگری، نوروزی و محمدی چابکی، ۱۳۹۶، صص ۶۱-۶۳).

رویکرد تکاملی: در این رویکرد رنج حقیقتی است تا آدمی در مواجهه با آن رشد پیدا کرده و بتواند استعداد‌های وجودی خود را بالفعل کند. در لحظه‌های رنج، آدمی همه پناه و تکیه‌گاه‌های خود را از دست می‌دهد و تنها در مقابل بودن و زندگی قرار می‌گیرد. در نتیجه، مجبور می‌شود برای ادامه حیات، ظرفیت وجودی خود را وسیع کرده و اعتلا یابد. در نتیجه، استعداد‌های وجودش را بالفعل کرده و رشد می‌کند (عسگری، نوروزی و محمدی چابکی، ۱۳۹۶، صص ۶۴-۶۶). بنابراین، برای رشد باید انسان به بلا و سختی دچار شود تا بتواند با مقاومت در برابر فشار، مبدأ شکل‌گیری خویش بوده و رشد پیدا کند (باقری، ۱۳۸۴). نیچه، روسو، جان هیک به رنج چنین رویکردی دارند. رویکردی که اسلام نیز در مواجهه با رنج دارد، تکاملی است. چنانچه در آموزه‌های قرآنی نیز در موارد متعدد با پذیرش رنج و مصیبت در زندگی انسان، آن را هدفمند و هدف غایی آن را خیر و خوبی وسیله‌ای برای رسیدن به کمال می‌داند و از آن به‌عنوان بازتاب عمل، کفاره گناهان و زمینه تکامل شخصیت یاد می‌کند (رستمی و همکاران، ۱۳۹۲).

به طور کلی، می‌توان گفت نحوه مواجهه انسان با درد و رنج‌هایی که با آن درگیر است، مسیر و معنای زندگی برای او مشخص می‌کند. اینکه رنج را «چالشی تغییرناپذیر» بداند که چاره‌ای جز

پذیرفتن آن به عنوان بخشی از زندگی ندارد (رویکرد انفعالی)، یا اینکه آن را به عنوان «مانعی برای آرامش» بداند و تلاشش را در جهت حذف آن بکند (رویکرد تدافعی)، یا اینکه با «نگاهی مثبت به رنج»، آن را وسیله‌ای برای رشد و تعالی خود بداند (رویکرد تکاملی). همه این رویکردها در سایه نوع تعلیم و تربیت که فرد دیده است، حاصل می‌شود. بنابراین، تعلیم و تربیت در شکل دادن نگرش فرد نسبت به رنج، نقش بسیارسازنده‌ای دارد. در نظام تعلیم و تربیت ایران، محتوای کتاب‌های آموزشی نقش بسیار برجسته‌ای دارند، چرا که کتاب به عنوان منبع مهم آموزشی تلقی می‌شود، شناخت محتوای کتاب‌ها از اهمیت بالایی برخوردار است همچنین با نظر به اینکه دوره متوسطه اول از دوره‌های مهم، حساس و مؤثر در زندگی آدمی است، و دارای طیف وسیعی است که دوران نوجوانی را در بر می‌گیرد و از آنجا که مقطع سنی نوجوانی مقطع مهمی از زندگی است که مسئله معناداری به زندگی و شکل‌گیری هویت و شخصیت فرد از این زمان مطرح می‌شود سؤال اصلی پژوهش این است که ماهیت و مفهوم رنج در کتاب‌های فارسی مقطع متوسطه اول چگونه به تصویر کشیده شده است؟ و چه رویکردی از رنج بر این کتاب‌ها حاکم است؟

پیشینه پژوهش: پژوهش‌های متعددی تاکنون پیرامون موضوع رنج صورت گرفته است، همچون صادق‌نیا و نائیچی (۱۳۹۴) که در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که بنا بر آموزه‌های یهودیت، رنج مقدس است نه بی‌ثم و انسان مؤمن با نگاه درست به دردها و مصائب رایج در زندگی دنیوی، مسیر زندگی‌اش را سامان می‌دهد و به سوی رشد اخلاقی و تربیتی گام برمی‌دارد؛ شویچی و کاظمی‌زاده (۱۳۹۴) در مقاله‌ای به این نتیجه رسیدند که از منظر شاعران هر دو دوره کلاسیک و معاصر، عوامل و دلایل زیادی در ایجاد رنج و دردهای کودکی مؤثر است که از آن جمله می‌توان به فقر، یتیمی، بیماری و درد و غصه، کار کودک، گم شدن کودک در کوچه و خیابان، پشیمانی کودک از کرده خویش، آینده نامعلوم بچه‌های طلاق، درک اختلاف طبقاتی، بیم و امید و تبعیض اشاره کرد. نتایج پژوهش عسگری، نوروزی و محمدی چابکی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای نشان دادند که رویکردهای انفعالی و تدافعی، نگاه جامع و واقع‌بینانه‌ای نسبت به رنج ندارند و تنها در رویکرد تکاملی می‌توان نقش تربیتی فعال و واقع‌بینانه‌ای برای رنج متصور شد. دهقانی و مصطفایی (۱۳۹۹) در پژوهشی به

این نتیجه دست یافتند که نوع مواجهه با رنج تحت تعامل‌هایی چون صبر، استقامت توأم با طلب آموزش، تضرع، دعا، تلاش برای معناداری رنج، اعتقاد به کفایت خداوند در بحران‌ها، اعتقاد به وجوب امتحان توأم با رنج، داشتن حس امیدواری و صدقه‌دادن بهترین نسخه برای برون‌رفت از شرایط بحرانی با حفظ و ارتقای سلامت معنوی است. یاسینی (۱۳۹۹) در پژوهشی دریافت که درصد زیادی از گزاره‌ها و الگوهای شناسایی شده مدعی بر نمایش‌های عاطفی معلمان ریاضی در مدرسه است و طبق ذهنیت معلمان عامل نمایش احساسات بیشترین تأثیر را در شکل‌گیری محتوای رنج احساسی معلمان در تدریس دارد. همچنین، مطالعات خارجی مانند موسسه پژوهشی «تجزیه و تحلیل مدارس»^۱ (۲۰۰۹) به این مسئله پرداخته که رنج‌های انسان عامل بحران هویت و پوچی انسان هستند، بنجامین و کاف اسنو^۲ (۲۰۱۲) به بررسی مفهوم رنج از نظر کرکگور^۳ و لویناس^۴ پرداخته است، بلیث (۲۰۱۲) رنج را هویت بخش می‌داند و مینتز^۵ (۲۰۱۲) معتقد است رنج‌های ارزشمند آموزشی و دردناک را در آموزش و پرورش پیشرفت‌گرا از همدیگر تمییز دهیم، حتی اگر با انواعی خاصی از درد که روسو از نظر آموزشی مفید می‌داند؛ مخالف باشیم. کراس^۶ (۲۰۱۸) در پایان‌نامه خود به این نتیجه می‌رسد که به منظور ارزش بالقوه مثبت رنج در آموزش، بر پذیرش تجربیات رنج تأکید شود و استدلال می‌کند که فیلسوفان تربیتی و شاغلین آموزشی باید رویکردهای مربوط به رنج را به طور انتقادی در نظر بگیرند و بر اهمیت تربیتی رنج تأکید کنند.

با بررسی پیشینه پژوهش در می‌یابیم که با وجود پژوهش‌های متعدد در رابطه با مفهوم رنج و تحلیل محتوای کتب درسی تا به حال پژوهشی به بررسی مفهوم و ماهیت رنج در کتب درسی نپرداخته است.

-
1. Schools Analysis and Research Division
 2. Benjamin & Cuff Snow
 3. Kierkegaard
 4. Levinas
 5. Mintz
 6. Cross

روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شده است. در تحلیل محتوای کیفی اصالت و حقیقت داده‌ها را به گونه ذهنی، ولی با روش علمی تفسیر می‌شود. بر اساس تقسیم‌بندی نظریه شیه و شانون^۱، در این پژوهش تکنیک تحلیل محتوای تلخیصی مبنا قرار گرفته است. در این تکنیک تمرکز بر روی کشف معانی اصولی واژه یا مضامین است. پژوهشگر در ضمن تحقیق، داده‌ها را شناسایی و دسته‌بندی می‌کند (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰، ص ۱۲). در این پژوهش از دو نوع واحد تحلیل استفاده می‌شود؛ گاه کلماتی که مستقیم به رنج می‌پردازد، تحلیل می‌شود و گاه مضامینی بررسی می‌شود که غیر مستقیم، مؤلفه‌های رنج را معرفی می‌کند. بعد از تجزیه و تحلیل، مقوله‌بندی انجام می‌شود. مقوله‌بندی گونه‌ای از طبقه‌گذاری است که در آن واحدهای تحلیل از طریق تشخیص شباهت‌ها و تفاوت‌ها گروه‌بندی می‌شوند (الو و کینگاس^۲، ۲۰۰۸). بدین منظور پس از تحلیل محتوای سه کتاب فارسی دوره متوسطه اول (تالیف ۱۴۰۰-۱۳۹۹) واحدهای تحلیل استخراج شده از کتب در پنج مقوله؛ ماهیت رنج، هدف رنج، انواع رنج، علت و راه‌های رهایی از رنج تقسیم بندی شدند، و بر این اساس رویکرد حاکم بر کتاب‌ها مشخص شد.

یافته‌های پژوهش

پس از تحلیل سه کتاب فارسی مقطع متوسطه اول، مفهوم رنج را می‌توان در این کتاب‌ها در پنج مقوله مورد بررسی قرار داد؛ که این مقوله‌ها عبارت‌اند از ماهیت، هدف، انواع، علل و راه‌های رهایی از رنج. که به واکاوی هر یک از مقوله یا شاخصه‌ها در جدول‌های ۱ تا ۵ پرداخته می‌شود.

جدول ۱. ماهیت رنج

رنج	واحدهای تحلیل موجود در کتاب‌های فارسی	مقوله‌های استخراج شده
ماهیت رنج	«دور گردون گر دو روزی بر مراد ما نرفت / دائماً یکسان نباشد حال دوران غم مخور» (فارسی پایه نهم، ص ۵۵)	گذرابودن رنج

1. Hsieh & Shannon
2. Elo & Kyngäs

مقوله‌های استخراج شده	واحد‌های تحلیل موجود در کتاب‌های فارسی	رنج
هدف‌داربودن رنج	«هان مشو نومید چون واقف نه‌ای از سر غیب / باشد اندر پرده بازی‌های پنهان غم مخور»	
درآمیخته‌بودن رنج و شادی	«دلی دیرم خریدار محبت / کز او گرم است بازار محبت لباسی دوختم بر قامت دل / زیود محنت و تار محبت» (کتاب پایه نهم، ص ۱۱) «گفتم مرا غم تو خوش‌تر ز شادمانی است / گفتا که در ره ما غم نیز شادمانی است» (کتاب پایه هشتم، ص ۴۲)	

اگر قدری تأمل کنیم، خواهیم دید که رنج، با تمامی لحظات زندگی ما گره خورده است در این بین، آنچه که اهمیت دارد نوع نگاه ما به مفهوم رنج است چرا که بر اساس دیدگاه و تعریفی که فرد نسبت به رنج دارد بازخورد متفاوتی در برابر رنج نشان خواهد داد و این بازخوردها می‌تواند باعث پیشرفت یا پسرفت فرد شود. بنابراین، می‌بینیم که مشخص شدن ماهیت و ویژگی‌های رنج بسیار حائز اهمیت است نکته‌ای که در کتاب‌های فارسی به آن توجه شده و به این مسئله پرداخته‌اند.

مطابق با جدول ۱ از جمله ویژگی‌هایی که در رابطه با ماهیت رنج در این کتاب‌ها مطرح شده است، هدف‌داربودن، گذرابودن و درهم‌آمیختگی رنج و شادی است. در قرآن کریم به همه این ویژگی‌ها اشاره شده است؛ همان‌طور که در آیه ۳۵ سوره انبیاء هدف رنج را آزمایش و ابتلا معرفی کرده است «وَتَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً..» و شما را از راه آزمایش به بد و نیک خواهیم آزمود» و هم‌چنین برای گذرابودن و بیان تلازم سختی‌ها و آسایش‌ها می‌توان به این آیه اشاره کرد: «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» (شرح: ۵ - ۶) «پس حتماً با سختی، آسانی است، حتماً با سختی آسانی است».

همچنین، می‌توان گفت که محبت و عشق بدون تحمل رنج و ناملايمات ممکن نیست. محبت، به این‌ار، از خودگذشتگی، فداکاری، سخاوت نیاز دارد که همه این موارد می‌تواند برای انسان رنج به ارمغان آورد اما آنچه که اهمیت دارد این است که انسان برای رسیدن به هدف و آرامش درونی‌اش که عین شادی است؛ همه این رنج‌ها را به جان می‌خورد.

جدول ۲. هدف رنج

مقوله‌های استخراج شده	واحدهای تحلیل موجود در کتاب‌های فارسی	رنج
رشد و سازندگی	«هجوم فتنه‌های آسمانی / مرا آموخت علم زندگانی» (کتاب پایه هفتم، ص ۶۱) «در حبس و خلوت‌م تا وارهم به مرگ یا پربرآورم، بهر پریدنی» (کتاب پایه نهم، ص ۲۲)	هدف رنج

از جمله هدف مهمی که در این کتاب‌ها برای رنج آورده شده، رشد و سازندگی است. انسان در رویارویی با رنج و سختی ناشی از آن است که آبدیده می‌شود؛ چرا که رنج و سختی، منطق تحول آدمی است و همواره همراه او؛ در هر مرحله از زندگی انسان لزوماً باید چیزی از دست دهد تا بتواند چیز دیگری به دست آورد (آدامز، میلنر و شریف، ۱۳۷۳). در واقع، در زمان مواجهه با رنج، انسان مجبور می‌شود برای ادامه حیات، ظرفیت وجودی خود را وسعت دهد و اعتلا یابد. و همین امر زمینه رشد و بالفعل کردن استعدادهای نهفته انسان را آشکار می‌کند (رویکرد تکاملی).

جدول ۳. انواع رنج

مقوله‌های استخراج شده	واحدهای تحلیل موجود در کتاب‌های فارسی	رنج
رنج‌های گریزناپذیر (مرگ، پیری، بیماری وراثتی، از دست دادن عزیزان)	«گلستان کند آتشی بر خلیل / گروهی به آتش برد ز آب نیل» (کتاب پایه هشتم، ص ۱۰) «در تن رنجورش رمقی باقی نمانده بود و کم‌کم شمع وجودش به خاموشی می‌گرایید» (کتاب پایه نهم، ص ۶۹)	انواع رنج
رنج‌های گریزپذیر (عدم تصورات برساخته فرد با واقعیت، جهل و نادانی، عدم شناخت خود)	«مکن کاری که بر پا، سنگت آيو / جهان با این فراخی، تنگت آيو» (کتاب پایه نهم، ص ۱۱۰)	

بر اساس آنچه که از تحلیل کتاب‌ها برآمد (جدول ۳)، دو نوع رنج را می‌توان مطرح کرد که عبارت‌اند از:

رنج‌های گریزناپذیر: رنج‌هایی که منشأ آن‌ها خداوند است و از سوی خدا بر انسان فرود می‌آیند

و انسان در ایجاد آن رنج‌ها، نقشی ندارد. نمونه‌هایی از این رنج‌ها عبارت‌اند از مرگ، پیری، بیماری- های وراثتی، ازدست‌دادن عزیزان و... که در این کتاب‌ها به آن‌ها اشاره شده است که در قسمت عوامل رنج به هر یک از این موارد پرداخته خواهد شد.

رنج‌های گریزپذیر: این نوع رنج‌ها، مشکلات و سختی‌هایی است که خود انسان برای خویش ایجاد می‌کند؛ رنج‌هایی از این دست که در این کتاب‌ها به آن‌ها پرداخته شده است عبارت‌اند از: عدم تصورات برساخته فرد با واقعیت، جهل و نادانی، عدم شناخت خود.

جدول ۴. عوامل رنج

مقوله‌های استخراج شده	واحدهای تحلیل موجود در کتاب‌های فارسی	رنج
تنهایی	«تنهایی یکی از سنگین‌ترین مصائب است، ذوقی چنان ندارد بی‌دوست زندگانی» (کتاب پایه نهم، ص ۳۰)	عوامل رنج فردی
دردهای جسمانی	«گاهی عاجزانه از دکتر می‌خواستم بی‌هوشم کند، تا ساعتی از درد رها شوم. در آن دقایق، مرگ برایم خواستنی‌تر از تحمل زجر بود» (کتاب پایه هفتم، ص ۱۰۴)	
مرگ که شامل دو مقوله «ترس از مرگ» و «مرگ عزیزان» می‌شود.	«شایستگان آن‌اند که قلبشان را عشق تا آنجا انباشته است که ترس از مرگ، جایی برای ماندن ندارد. شایستگان جاودانند» (کتاب پایه نهم، ص ۹۰). شب چهاردهم خرداد، شبی غم‌بار و تلخ، شبی که محبوب‌ترین شخصیت جهان اسلام به خدا پیوست..» (کتاب پایه هفتم، ص ۱۲۳).	
تعلق خاطر	«قطار رفت و رفت. دیگر آقایم و ننه‌ام به اندازه یک نقطه شده بودند. نقطه‌ای که تمام قلبم را گرفته بود. اشک‌هایم روان شدند..» (کتاب پایه هفتم، ص ۱۳۱).	
جهل و نادانی	در داستان «گریه امیر» که در دوران امیر کبیر مردم از ترس جن‌زدگی از آبله‌کوبی امتناع می‌کردند و در نتیجه باعث مرگ خود و عزیزانشان می‌شدند (کتاب پایه هشتم)	
سختی‌های دنیوی	در کتاب پایه نهم در داستان «زن پارسا» سختی‌ها و مشکلات رابعه از جمله: تنگدستی، قحطی، غریبی و یتیمی را به تصویر کشیده است (کتاب پایه نهم، ص ۸۲) «اما آندوه تشنگی و خستگی راه، او را از پای درآورده بود» (کتاب پایه هشتم، ص ۲۳)	

مقوله‌های استخراج شده	واحدهای تحلیل موجود در کتاب‌های فارسی	رنج
خودرنج‌دادگی که شامل: توجه به نقاط ضعف و نادیده گرفتن نقاط قوت خود عدم تصورات برساخته فرد با واقعیت عدم خودشناسی فرصت‌ها را از دست دادن و حسرت گذشته خوردن	«طاووس را به نقش و نگاری که هست، خلق / تحسین کنند و او خجل از پای زشت خویش» (خودکم‌بینی) (کتاب پایه هشتم، ص ۲۲) «پیش از اینها خاطرمد دلگیر بود/ از خدا در ذهنم این تصویر بود (کتاب پایه هشتم، ص ۱۳) «تو را پرواز، بس زود است و دشوار/ ز نوکاران که خواهد کار بسیار» (کتاب پایه هفتم) «زندگی، همین لحظه‌هاست و از دست دادن فرصت‌ها جز غصه و اندوه چیزی به همراه ندارد» (کتاب پایه هفتم، ص ۶۷)	
غمخواری برای دیگران	... مصطفی ناراحت شد. اصلاً فکر نمی‌کرد کسی فقیرتر از خود او هم پیدا شود... (کتاب پایه هفتم، ص ۱۰۰)	
غمخواری برای حیوانات	از تلخ‌ترین خاطرات دوران کودکی علامه جعفری، دیدن کسانی بود که با تیر و کمان به صید پرنده‌ها می‌پرداختند (کتاب پایه هفتم، ص ۸۲)	رنج‌های اجتماعی
غمخواری برای وطن و هویت ملی	«و هرگاه می‌بینم زبان یا خط فارسی، خوارشده و خدشه و خطری بر آن وارد آمده است، غمگین و تلخ کام می‌شوم» (کتاب پایه هفتم، ص ۱۳۹).	

بر اساس تحلیل کتاب‌های فارسی مقطع متوسطه اول (جدول ۴) عواملی که باعث رنج می‌شود را می‌توان به دو گروه تقسیم کرد: رنج‌های فردی و رنج‌های اجتماعی؛ که در این کتاب‌ها بیشتر به رنج‌های فردی پرداخته شده است.

رنج‌های فردی رنج‌هایی هستند که مربوط به خود فرد است؛ یعنی رنج محصول اتفاقات تلخ شخصی است و عواملی که باعث درد و رنج برای فرد می‌شود به خود فرد برمی‌گردد، که در جدول ۴ شد اما نکته قابل توجه در این کتاب‌ها این است که با بیان علت‌های رنج راه‌هایی از رنج را بیان می‌دارد؛ برای مثال راه‌هایی از رنج تنهایی، دوست و هم‌نشین خوب داشتن است؛ یا راه تحمل رنج ناشی از دردهای جسمانی که ناشی از دردها و سختی‌هایی است که فرد بر اثر مبتلا به انواع مختلف بیماری متحمل می‌شود و زندگی را برای فرد رقت‌انگیز و طاقت‌فرسا می‌کند و یا رنج ناشی از مرگ عزیزان و سختی‌های دنیوی که رنج‌های گریزناپذیری هستند و چاره‌ای جز قبول آن‌ها نیست، صبر و امید و پشتکار و تسلیم رضای حق شدن است؛ همچنین، مشکلات و سختی‌ها بخشی از زندگی هستند که مانند طوفان راه‌گریزی از آن‌ها نیست. از جمله این سختی‌ها؛ تنگدستی و نیازمندی، غریبی، یتیمی و پیری است، اما نکته اساسی این است که سختی‌ها و مشکلات و رنج

ناشی از آن‌ها که انسان متحمل می‌شود در ساختن شخصیت وی نقش بسزایی دارد. به عبارتی، مشکلات و سختی‌های زندگی به ما کمک می‌کنند تا شخصیت و هویت بهتری از خود بسازیم. دل‌بستگی و تعلق خاطر یک نیاز اساسی انسان از نوع اجتماعی به تعلق داشتن، نیازی برای تشکیل و حفظ حداقل روابط پایدار، مثبت و معنادار میان فردی است (بومستر و لاری، ۱۹۹۵). با توجه به اینکه تعلق خاطر برای سلامت روان حیاتی است، در عین حال باعث رنجش انسان هم می‌شود، به ویژه در زمان جدایی و دوری که در کتاب‌های هر سه پایه به این نوع رنج اشاره شده است و راه درمان آن نیز حمایت عاطفی معرفی شده است.

خودرنج‌دادگی یعنی رنج‌ها و مشکلاتی که نتیجه رفتار خود انسان است و خود فرد برای خودش رنج و درد ایجاد می‌کند. در کتاب‌های پایه هفتم و هشتم به چند عاملی که باعث می‌شود فرد موجبات رنج خود را فراهم کند پرداخته شده است این عوامل عبارت‌اند از:

- توجه به نقاط ضعف و نادیده گرفتن نقاط قوت خود (خودکم‌بینی): خودکم‌بینی نوعی حالت روانی است که در آن فرد درباره توانایی‌ها و ارزش‌های خود نامطمئن است.

- عدم تصورات برساخته فرد با واقعیت: در کتاب پایه هشتم در شعر «پیش از اینها» از قیصر امین‌پور به این نکته می‌پردازد. در واقع، فرد به دلیل نادانی و ناآگاهی به تصورات غلطی از واقعیت‌ها دست می‌زند که موجبات رنجش خود را فراهم می‌کند و همچنین، یکی دیگر از عواملی که باعث می‌شود خود فرد موجبات رنجش خویش را فراهم کند عدم شناخت از توانایی‌ها و استعدادهای خود است که این ناآگاهی باعث می‌شود فرد کاری را انجام دهد که بیش از حد وسع و توانایش باشد و در نتیجه، باعث رنجش خود شود.

و رنج‌های اجتماعی مجموعه رنج‌هایی هستند که فرد به دلیل ناراحتی و سختی‌هایی که دیگران متحمل می‌شوند، ناراحت و اندوهگین می‌شود از جمله رنج‌های اجتماعی که در سه کتاب فارسی مقطع متوسطه به آن‌ها اشاره شده است، عبارت است از غمخواری برای دیگران؛ غمخواری برای حیوانات و غمخواری برای وطن و هویت ملی؛ که راه‌هایی از این رنج‌ها مبارزه با آن‌ها و تلاش برای رفع و حل آن‌ها بیان شده است.

جدول ۵. راه‌های رهایی از رنج

رنج	واحدهای تحلیل موجود در کتاب‌های فارسی	مقوله‌های استخراج شده
راه‌های رهایی از رنج	«گر هزاران دام باشد هر قدم / چون تو، با مایی نباشد هیچ غم» (کتاب پایه هفتم، ص ۳۶)	امیدواری و توکل کردن
	مهم این است در برابر سختی‌ها تسلیم نشد. اگر انسان در برابر دشواری‌ها بایستد، بر آن‌ها چیره می‌شود، البته باید صبر و طاقت را از دست نداد و هیچ‌گاه ناسپاسی نکرد» (کتاب پایه هفتم، ص ۹۰)	صبر، پشتکار، سپاسگزاری
	«سفر زندگی به مهارت‌هایی نیاز دارد که بدون آن‌ها، زندگی آینده پر مشقت خواهد بود، مهارت‌هایی نظیر: خودآگاهی: شناخت توانایی‌ها، نیازها، استعدادها و ضعف‌های خود؛ ارتباط درست و سنجیده با دیگران؛ تدبیر مناسب در موقعیت‌های مهم زندگی؛ مهارت‌های احساسات گوناگون مانند عشق و خشم و نفرت و ترس و حتی شادی؛ جست‌وجوی راه حل‌های جدید برای رویارویی با مشکلات. ما می‌توانیم با توکل و تلاش به این مهارت‌ها دست یابیم و زندگی خود را سرشار از طراوت و شادابی و شکوفایی کنیم» (ص ۳۹-۳۸)	آگاهی و خودشناسی
	«از دی که گذشت هیچ از او یاد مکن / فردا که نیامده است فریاد مکن برنامده و گذشته، بنیاد مکن / حالی خوش باش و عمر بر باد مکن» (ص ۶۶)	اکنونی زیستن
	«برایت ای مهربان، آرزومندم همواره دوستی خوب و یک دل داشته باشی تا اگر فردا آزرده شدی و یا پس فردا شادمان گشتی، باهم از عشق سخن بگویید و دوباره شکوفا شوید» (کتاب پایه نهم، ص ۱۲۰).	حمایت عاطفی
	«حافظا در کنج فقر و خلوت شب‌های تار / تا بود وردت دعا و درس قران، غم مخور» (کتاب پایه نهم، ص ۵۵).	عمل به دستورات دین و رفتن به مکان‌های مذهبی
	«زیارت حضرت معصومه (س) به او آرامش بخشید. باز هم شوق خواندن و عطش مطالعه در وجودش زنده شد.....حرم، دل او را آرام می‌کرد» (کتاب پایه هفتم، ص ۸۳).	
	«الهی، غریبم و بی‌پدر و مادر، اسیرم و دست شکسته. مرا از این همه هیچ غم نیست، الا رضای تو» (کتاب پایه هفتم، ص ۸۴).	تسلیم در برابر خداوند و رضایت حق

پدیده رنج انکارناپذیر است که اندیشمندان و همچنین، ادیان مختلف راه‌هایی را برای مقابله و رهایی از آن و تبدیل تهدیدهای آن به فرصت ارائه داده‌اند. در کتاب‌های فارسی هم در کنار پرداختن به مفهوم، هدف، عوامل رنج راهکارهایی نیز برای رهایی از رنج (جدول ۵) بیان شده است؛

امیدواری و توکل به خدا: یکی از راه‌های عبور از رنج، امیدواری و غلبه بر ناامیدی است. امیدواری یعنی فکرکردن به آینده. کسانی که بتوانند یک تصویری جذاب از آینده ترسیم کنند، تصویری که بیان‌کننده یک هدف و رسالت از زندگی پس از دوران رنج باشد. این تصویر هر ثانیه به آن‌ها انگیزه و معنا برای تحمل شرایط می‌دهد در واقع، اگر امید نباشد بشر انگیزه‌ای برای تحمل رنج و زحمت نخواهد داشت.

امیدواری به رحمت بی‌کرانه الهی موجب می‌شود که فرد تمام اسباب عالم را به دست خداوند بداند ازینرو هیچ‌گاه خود را در بن‌بست کامل نمی‌بیند بلکه همیشه به خداوند امیدوار است و اعتقاد دارد خدا به او کمک خواهد کرد (صادقیان، ۱۳۸۷).

صبر: انسان‌ها باید در هنگام وقوع رنج‌ها و ناملایمات با حفظ و نگهداری نفس خود و خویشنداری در قبال ناملایمات استوار و مستحکم باشند و امید خود را از دست ندهند. *يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَيَّ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ*، ای پسرک من، نماز را بر پا دار و به کار شایسته - که دین و خرد آن را به نیکی می‌شناسند - فرمان ده و از کار ناشایست نهی کن و بر مصیبت و رنجی که به تو رسیده است شکیبا باش [و بدان] که صبر و شکیبایی برخاسته از اراده جدی و تصمیم قاطع در کارهاست (لقمان: ۱۷).

مهم‌ترین راهکار در برابر رنج‌های گریزناپذیر (همچون مرگ) صبر و شکیبایی است؛ به عبارت دیگر، انسان چاره‌ای جز قبول این واقعیت که رویارویی با این آلام، خارج از توان و فراتر از محدوده طبیعی اوست ندارد و باید خاضعانه در برابر این آلام، صبوری پیشه کند، و در برابر اراده خداوند تسلیم و رضایت وی را در نظر بگیرد.

آگاهی: فزایش آگاهی از آنچه در ذهن، بدن و دنیای اطراف می‌گذرد و حضور هوشیارانه در لحظه لحظه زندگی، باعث می‌شود فرد به آرامش دست یابد و نشاط و شادابی در زندگی برای خود به ارمغان آورد در واقع فرد با ارتقای آگاهی، خود را از رنج ندانستن رهایی می‌بخشد. همچنین، خودآگاهی (یعنی شناخت توانایی‌ها، استعدادها و نیازهای خود) نیز باعث می‌شود که انسان را با خودش آشتی دهد و او را از خود کاذب برهاند و همین امر کمک فراوانی برای آرامش و رهایی از

رنج کند؛ این‌ها همه مواردی هستند که در کتاب‌ها فارسی به آن‌ها اشاره شده است، البته دانستن همیشه باعث شادی نمی‌شود و گاهی ندانستن به ویژه ندانستن مسائلی که در شأن و طاقت فرد نیست مثل «زمان مرگ» و «اتفاقات آینده» می‌تواند از رنج فرد بکاهد که در درس «پیدا و پنهان» کتاب نهم (ص ۱۰۷) به این امر اشاره شده است.

اکنونی زیستن: یکی دیگر از راه‌های رهایی از رنج در حال زندگی کردن است و غم و غصه گذشته را نخوردن و نگران آینده نبودن است.

نکته دیگری که در کتاب پایه نهم (ص ۱۰۵) به‌عنوان یکی از راه‌های رهایی از رنج معرفی شده است «نعمت فراموشی» است. «و نعمت فراموشی در آدمی عظیم‌تر از نعمت یادآوری است. اگر فراموشی در آدمی نبود، هیچ کس از مصیبتی آرامش نمی‌یافت و کینه هیچ کس از سینه‌اش بیرون نمی‌شد و...».

عمل به دستورات دین یکی دیگر از راه‌هایی که در کتاب‌های فارسی برای کاهش آلام بشری ذکر شده است، عمل به دین و دستورات دینی است، همان‌طور که یکی از اعمال دینی که رنج انسان را می‌کاهد قرآن و دعا خواندن است. همچنین، رفتن به مکان‌های مذهبی و زیارت کردن حرم، یکی دیگر از راه‌هایی است که باعث آرامش فرد می‌شود.

جدول ۶. مفهوم رنج در کتاب‌های فارسی مقطع متوسطه اول

رنج	مقوله‌ها
ماهیت رنج	هدف‌دار بودن رنج گذرا بودن رنج درآمیخته بودن رنج با شادی
هدف رنج	رشد و سازندگی
انواع رنج	گریزناپذیر: مرگ، پیری، بیماری، از دست دادن عزیزان گریزپذیر: عدم تصورات برساخته فرد با واقعیت، جهل و نادانی، عدم شناخت خود
عوامل رنج	عوامل فردی: تنهایی، دردهای جسمانی، مرگ، تعلق خاطر، جهل و نادانی، سختی‌های دنیوی، خودرنج‌دادگی (خودکم‌بینی، حسرت خوردن، عدم خودشناسی) عوامل اجتماعی: غمخواری برای دیگران، غمخواری برای حیوانات، غمخواری برای وطن و هویت ملی
راه‌های رهایی رنج	امیدواری و توکل کردن، اکنونی زیستن، صبر، آگاهی، حمایت عاطفی، فراموشی، عمل به دستورات دین (قرآن و دعاخواندن، رفتن به مکان‌های مذهبی و زیارت کردن حرم)

بحث و نتیجه گیری

پدیده رنج انکارناپذیر است که لزوماً هر فردی با آن درگیر می‌شود؛ اما آنچه که اهمیت دارد نوع نگاه و مواجهه با رنج است. در واقع، رنج بخشی جدانشدنی برای فردی است که قصد رشد و تحول دارد. غیر ممکن است که کسی بخواهد رشد و تغییر کند، ولی رنجی را تجربه نکند. بنابراین، رنج، در تربیت انسان بسیار تأثیرگذار است. با توجه به لاینفک بودن در زندگی و اهمیت نوع مواجهه انسان با رنج و نقشی که رنج در تربیت انسان دارد در این پژوهش کتاب‌های فارسی مقطع متوسطه اول را که به‌عنوان مهمترین منبع آموزشی هستند مورد تحلیل قرار گرفتند تا رویکرد مواجهه با رنج در این کتب مشخص شود. یافته‌ها نشان داد مفهوم درد و رنج را می‌توان در این کتاب‌ها در پنج مقوله واکاوی کرد که این مقوله‌ها عبارت‌اند از ماهیت رنج (گذرابودن رنج، هدف‌داربودن رنج و درآمیخته‌بودن رنج با محبت و شادی)؛ هدف رنج (رشد و سازندگی)؛ انواع رنج (گریزناپذیر و گریزپذیر)؛ عوامل رنج که به دو دسته تقسیم می‌شوند (الف) رنج‌های فردی که عبارت‌اند از تنهایی، دردهای جسمانی، مرگ، تعلق خاطر، جهل و نادانی، سختی‌های دنیوی، خودرنج‌دادگی؛ ب) رنج‌های اجتماعی که شامل: غمخواری برای دیگران، غمخواری برای حیوانات، غمخواری برای وطن و هویت ملی می‌باشند)؛ و راه‌های رهایی از رنج که عبارت‌اند از امیدواری و توکل کردن، صبر، آگاهی، اکنونی زیستن، حمایت عاطفی و عمل به دستورات دین). با توجه به مقولات استخراج شده از متن کتاب‌های فارسی می‌توان نتیجه گرفت که نوع نگاهی که به رنج در این کتاب‌ها شده است با نگاه دینی همخوانی دارد و می‌توان گفت رویکرد حاکم بر این کتاب‌ها رویکرد مثبت و تکاملی به رنج است. در این رویکرد، رنج انکارناپذیر در زندگی انسان در نظر گرفته می‌شود. تا زمانی که انسان انسان است و مجبور است در این دنیا زندگی کند، ناچار است با رنج مواجه شود. آدمی می‌تواند در راستای تلاش خویش بخشی از رنج‌هایش را کم کرده یا از بین ببرد (مانند رنج‌های اجتماعی و خودرنج‌دادگی)، ولی هیچ‌گاه نمی‌تواند زندگی بدون رنج داشته باشد؛ چرا که رشد و تعالی معنوی انسان تنها در بستر رنج و سختی محقق می‌شود. در این رویکرد رنج بستری لازم برای تربیت و اعتلای انسان است و مواجهه فرد با رنج منجر به رشد معنوی، مقاومت و ایستادگی، تفکر و تأمل و افزایش ظرفیت وجودی فرد می‌شود (عسگری، نوروزی و محمدی چابکی، ۱۳۹۶). در کتاب‌های

فارسی مورد تحلیل نیز با توجه به هدفی (رشد و سازندگی) که برای رنج بیان شده؛ و همچنین، از آنجا که رنج را انکاناپذیر می‌داند و بلافاصله بعد از بیان عوامل رنج؛ نحوه مواجهه یا راه‌های رهایی از رنج را معرفی می‌کند؛ می‌توان گفت ماهیتی از رنج که در این کتاب‌ها به تصویر کشیده شده است، ماهیتی واقع‌بینانه و مثبت است، بدان صورت که فرد باید در مواجهه با بعضی از رنج‌ها مانند بی‌عدالتی‌های اجتماعی و دفاع از وطن به مبارزه پردازد و تلاش کند که رنج حاصل از چنین مواردی را از بین ببرد ولی همواره باید این را در نظر داشته باشد که از بخشی از رنج‌ها نمی‌تواند فرار کند یا در برابر آن‌ها بایستد؛ بلکه ذات رنج برای رشد و اعتلای انسان است و در چنین شرایطی با صبرکردن، افزایش آگاهی و تسلیم‌شدن در برابر رضای خدا... (که در کتاب‌ها بدان اشاره شده است)، سعه وجودی خود را گسترش دهد؛ که چنین رویکرد مواجهه با رنج؛ رویکرد تکاملی است. از این رو، رویکرد حاکم بر این کتاب‌ها با رویکرد اسلام، که رویکرد تکاملی به رنج است، همخوانی دارد.

به هر روی، نکته قابل تأمل این است که علاوه بر کتاب‌ها باید به سایر عوامل مؤثر در آشنایی، نگرش و عملکرد دانش‌آموزان در مواجهه با رنج توجه کنیم؛ از جمله نگرش معلمان به مواجهه مثبت با رنج و ایجاد جلسات مشاوره و گفت‌وگو در رابطه با چگونگی مواجهه مثبت با رنج، ایجاد کارگاه‌هایی در رابطه با تفکر و تأمل درباره چگونگی رهایی از رنج‌های اجتماعی و خودساخته همگی این موارد در فضاهای آموزشی می‌تواند شرایطی را ایجاد کند که دانش‌آموزان با بیان تجربه‌های زیسته خود، علاوه بر به اشتراک گذاشتن رنج خود و دریافت حس همدردی از سوی دیگران که موجب کاهش رنج می‌شود؛ نحوه مواجهه مثبت با رنج و زمینه رشد و اعتلای وجودی خود را فراهم کنند.

در پایان، با توجه به این‌که تا به حال پژوهشی در زمینه واکاوی رویکرد مواجهه با رنج در کتاب‌های درسی صورت نگرفته، پژوهشگران علاقمند به تحلیل کتاب‌های درسی و اسناد بالادستی نهاد تعلیم و تربیت می‌توانند در جهت تکمیل و تأیید نتایج تحقیق حاضر، پژوهش‌هایی درباره تحلیل مفهوم رنج در محتوای اسناد بالادستی نهاد تعلیم و تربیت چون سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، برنامه درسی ملی، راهنماهای تدوین کتب درسی و همچنین، کتاب‌های درسی سایر مقاطع آموزشی انجام دهند.

منابع

- آدامز، پل، میلنر، جودیت، و شریف، نانسی (۱۳۷۳). *روان‌شناسی کودکان محروم از پدر*. ترجمه خسرو باقری و محمد عطاران، تهران: تربیت.
- استون، ایروینگ (۱۳۹۵). *رنج و سرمستی*. ترجمه پرویز داریوش، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ایمان، محمدتقی، و نوشادی، محمد (۱۳۹۰). *تحلیل محتوای کیفی*. پژوهش، ۳(۲)، ۱۵-۴۴.
- باقری، خسرو (۱۳۸۴). *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*، جلد ۱، تهران: مدرسه.
- تیلش، پل (۱۳۶۶). *شجاعت بودن*. ترجمه مراد فرهادپور، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- جمشیدی، مصطفی (۱۳۹۱). *شب رنج موسی*. تهران: نشر روزگار.
- خزائی، زهرا (۱۳۸۴). *قدیسان اخلاقی*. پژوهش‌های فلسفی کلامی، ۲۴، ۱۶۶-۱۴۴.
- دهقانی، فرزاد، و مصطفایی، محمد (۱۳۹۹). *بازکاوی تعامل فعال بین خدا و انسان در مواجهه با بلایا و نقش آن در سلامت معنوی، طب و قرآن*، ۵(۱)، ۱۳۷-۱۲۸.
- رستمی، محمدحسن، قرایی، فیاض، جلاییان اکبرنیا، علی، و موسوی، سیدمحمدحسین (۱۳۹۲). *رهایی از رنج در آموزه‌های قرآنی و آیین بودا*. *آموزه‌های قرآنی آستان قدس رضوی*، ۱۰(۱۸)، ۶۷-۵۴.
- سادات اخوی، سیدمحمد (۱۳۹۲). *رنج آدم‌شدن*. تهران: انتشارات فرهنگ و ادب.
- شائق، محمدرضا (۱۳۹۲). *اسرار رنج‌ها*. یزد: انتشارات بهشت دارالعباده.
- شویچی، جعفر، و کاظمی‌زاده، شهین (۱۳۹۴). *بررسی مؤلفه درد و رنج کودکی در ادبیات منظوم کلاسیک و معاصر ایران، دومین کنفرانس ملی روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شادگان*.
- صادق‌نیا، مهرباب، و نائیچی، محمدباقر (۱۳۹۴). *کارکردهای تربیتی و اخلاقی رنج در الهیات یهودی*. *پژوهش‌های ادیبانی*، ۳(۶)، ۸۹-۱۱۶.
- صادقیان، احمد (۱۳۸۷). *قرآن و بهداشت روان*. *قرآن و علم*، ۲، ۹۰-۶۹.
- صفری‌نژاد، عبدالرحیم (۱۳۸۶). *رنج و گنج*. تهران: انتشارات چویل.
- عسگری، زهرا، نوروزی، رضاعلی، و محمدی چابکی، رضا (۱۳۹۵). *مفهوم‌شناسی محرومیت در*

- قرآن کریم و نقش آن در رشد و تربیت انسان. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۳۳(۳)، ۹-۲۹.
- فرانکل، ویکتور (۱۳۸۶). *انسان در جست‌وجوی معنا*. ترجمه نهضت صالحیان و مهین میلانی، تهران: درسا.
- نصرتی، یحیی (۱۳۸۵). مکتب رنج، قرائت کرکگور از رنج در مسیحیت. *نقد و نظر*، ۱۱(۴۴-۴۳)، ۲۴۷-۲۷۷.
- نوروزی، رضاعلی، عسگری، زهرا، و محمدی چابکی، رضا (۱۳۹۶). از رنج تا گنج - تحلیل رویکردهای سه‌گانه بر نقش تربیتی رنج. *اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۱۳(۱)، ۶۹-۵۲.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529.
- Benjamin, A., & Cuff Snow, S. (2012). Economies of Suffering: Kierkegaard and Levinas. In J. Malpas and N. Lickiss (eds.), *Perspectives on Human Suffering*, London: Springer.
- Blyth, D. (2012). Suffering and ancient therapy: Plato to Cicero. In J. Malpas and N. Lickiss (eds.), *Perspectives on Human Suffering*, London: Springer.
- Cross, B. (2018). *The educational significance of suffering: Philosophical and Cultural Perspectives*. Master Thesis, McGill University.
- Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of advanced nursing*, 62(1), 107-115.
- Mintz, A. I. (2012). The happy and suffering student? rousseau's emil and path not taken in progressing educational thought, *Educational Theory*, 62(3), 249-265.
- Schools Analysis and Research Division (2009). *Deprivation and education: The evidence of pupils on england*. London: Department for Children, Schools and Families.
- Trogan, C. R. (2013). Suicide and freedom from suffering in Schopenhauer's "die welt als wille und vorstellung". *Philosophy*, 3(01), 5-8.
- Williams, P. (2000). *Buddhist thought*, London and New York: Routledge.